

Sadabad Paktı (8 Temmuz 1937): İttifak Kuramları Açısından Bir İnceleme

Mustafa Serdar PALABIYIK*

Öz

Bu makale modern Ortadoğu'nun ilk bölgesel güvenlik ittifakı olan ve bölgede bağımsızlıklarını yeni ilan etmiş olan dört devlet (Türkiye, İran, Irak ve Afganistan) tarafından kurulan Sadabad Paktı'nı analiz etmektedir. Bunu yaparken de paktın kuruluşunda rol oynayan dinamikleri anlamak üzere başta gelen ittifak kuramlarını kullanmaya çalışmaktadır. Makalenin temel amacı bu ittifak kuramlarının Sadabad Paktı'nın kuruluşunu açıklamakta yetersiz kaldıklarını, bunun da temel nedeninin bu kuramların ittifak davranışını açıklamakta tek bir faktöre, ya iç ya da dış tehdit algılarına odaklanması olduğunu göstermektir. Bunun yerine makalede yukarıda zikredilen devletleri Sadabad Paktı'nı oluşturmaya yönelten iç ve dış etmenlerin bir arada değerlendirildiği ve ittifak davranışına katkıda bulunan genel/bölgesel ve özel/bireysel dinamiklerin topluca incelendiği bir alternatif yaklaşım oluşturulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttifak Kuramları, Sadabad Paktı, Ortadoğu, Türkiye, İran, Irak, Afganistan.

Sadabad Pact (8 July 1937): An Analysis Based on Alliance Theories

Abstract

This article analyzes the first regional security alliance of the modern Middle East, the Sadabad Pact, which was established by the newly-independent states of the region, being Turkey, Iran, Iraq and Afghanistan. In doing that it tries to employ major alliance theories to understand the dynamics leading to the establishment of the pact. The article argues that alliance theories are insufficient to explain the establishment of the Sadabad Pact because they are generally obstructed by their overemphasis on a single factor, being either internal or external threat perceptions. It is intended to offer an alternative approach to understand the motives that directed the aforementioned states

* Dr., ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü ve TOBB Ekonomi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

to establish the Sadabad Pact by combining both internal and external factors and by focusing on general/regional as well as specific/individual dynamics contributing to this alliance behaviour.

Keywords: Alliance Theories, Sadabad Pact, Turkey, Iran, Iraq, Afghanistan.

ميثاق سعد آباد (8 تموز/ يوليو 1937): تحليل من منطلق نظريات التحالفات

خلاصة

يتناول هذا المقال بالتحليل " ميثاق سعد اباد " المؤسس من قبل الدول الاربعة في المنطقة والتي اعلنت استقلالها انذاك : وهي دول تركيا وايران والعراق وافغانستان، وهو الميثاق الذي يعتبر بمثابة اول حلف يعنى بأمن هذه المنطقة في الشرق الأوسط المعاصر. كما يحاول المقال استعمال نظريات الاحلاف في محاولة لفهم الآليات التي لعبت دورا في تحقيق هذا الميثاق. ان الهدف الرئيسي للمقال هو تبيان عجز نظريات الاحلاف هذه عن تفسير قيام ميثاق سعد آباد، وان السبب الرئيس لذلك هو اعتماد هذه النظريات في تحليل قيام الميثاق على عامل واحد يتمثل في تركيزها إما على المخاطر والتهديدات الداخلية او على المخاطر والتهديدات الخارجية. بينما يركز هذا المقال في بحث العوامل التي دفعت هذه الدول الى عقد حلف سعد آباد فيما بينها على أساس وجوب تقييم المخاطر والتهديدات الداخلية منها والخارجية معا وفي آن واحد، اضافة الى وجوب دراسة الآليات العامة/ الاقليمية والخاصة/ الفردية التي دفعت بهذه البلدان الى عقد الحلف المذكور. ويسعى المقال بذلك الى تكوين فكرة بديلة في هذا المجال.

الكلمات الدالة : نظريات الاحلاف، حلف سعد آباد، الشرق الأوسط، تركيا، ايران، العراق، افغانستان.

Giriş

İttifak davranışlarını anlamak dış politika çalışmalarının en önemli boyutlarından birini teşkil eder; zira ittifaklar devletler arası ilişkilerin önemli bir kısmını oluştururlar. Bu önemi nedeniyle ittifak davranışının nedenlerini açıklamak üzere birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmalar konuyla ilgili kapsamlı bir literatür oluşmasını sağlamıştır. Bu kuramsal çalışmalardan bazıları ittifakların kuruluşunu devlet dışı faktörlere özellikle de dış tehdit algılamalarına bağlarken, diğer yaklaşımlar daha ziyade iç faktörlere ve iç tehdit algılamalarına odaklanmışlardır. Aslında bu ayırım uluslararası ilişkiler disiplininin en temel meselelerinden biri olan iç-dış ayırımının bir yansımasıdır. Uluslararası ilişkiler disiplinin baskın paradigmasını oluşturan realist kuramın özellikle vurguladığı bu ayırım ittifak kuramlarının büyük bir kısmında ittifak davranışının dış nedenlerine yapılan bir vurgu ile kendini göstermektedir.

Bu makalede ise ittifak davranışını açıklayan kuramların (iç veya dış) tek bir faktöre odaklanmalarının ittifak davranışlarının tam anlamıyla açıklanamaması sonucunu doğurduğu iddia edilerek iç ve dış faktörlerin bir arada değerlendirildiği bir analiz geliştirilmeye çalışılacak ve bu analiz modern Ortadoğu'nun ilk bölgesel güvenlik örgütlenmesi olan Sadabad Paktı'na uygulanacaktır. Sadabad Paktı'nın seçilmesinin en önemli nedeni bu paktın hem Ortadoğu hem de Türk dış politikası çalışmalarında büyük ölçüde göz ardı edilmiş olması ve Paktın kuruluş nedeninin genellikle tek boyuta odaklanarak bir dış tehdit (İtalya) algılaması ile açıklanmasının yetersizliğinin altının çizilmesidir. Diğer bir deyişle bu makalede ittifak kuramlarının çok katmanlı bir ittifak davranışını açıklamakta nasıl yetersiz kaldıkları vurgulanarak, iç ve dış faktörlerin bir arada değerlendirilmesinin ittifak davranışlarını daha etkili bir biçimde açıkladığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Makale üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde uluslararası ilişkiler çalışmalarında önemli bir yere sahip olan ittifak kuramları kısaca özetlenerek güçlü ve zayıf yanları ortaya konacaktır. İkinci bölümde ise Sadabad Paktı'nın oluşumunda etkili olan iç ve dış faktörler ile bölgesel ve bireysel dinamikler bir arada değerlendirilerek Paktın kuruluşunun nedenleri incelenecektir. Sonuç yerine ise ittifak kuramlarının Sadabad Paktı'nın oluşumunu açıklamaktaki yetersizlikleri vurgulanacaktır.

Uluslararası İlişkiler Disiplininde İttifak Kuramları

Uluslararası ilişkiler disiplininde devletlerin birbirleri ile neden, nasıl ve ne zaman ittifak ilişkisi içine girdiğini açıklamayı amaçlayan kuramların çoğu, ittifak davranışını öncelikle güvenlik boyutu ile ele almayı tercih ederler. Diğer bir deyişle, bu kuramlar ittifakların genellikle devletlerin ulusal güvenliklerini kolektif bir biçimde sağlamak amacıyla kurulduğunu iddia ederler. Böylelikle bir tehdit algılamasını ön plana çıkarırlar. Buna göre devletler algıladıkları bir tehdidi önlemek, eğer bu mümkün değilse tehdidi en az zararlarla atlatmak için bireysel güçlerine güvenemedikleri durumlarda kolektif bir güvenlik sistemi olarak ittifak kurmayı tercih ederler.

İttifak kuramları açısından tehdidin nereden geldiği de son derece önemlidir. Uluslararası ilişkiler disiplininin baskın paradigması olan neo-realist kuramdan etkilenen ittifak kuramları tehdidin ülke dışından, yani uluslararası sistemin içinden geldiğini ileri sürerler. Diğer bir deyişle, bu kuramlar dış güvenliğin sağlanması için devletlerin ittifak davranışı içine girdiğini iddia ederler. Neo-realizmin dış tehdide odaklanışını eleştiren diğer ittifak kuramları ise iç tehdit algısını ön plana çıkararak, ittifak davranışının temelinde iç güvenliğin sağlanmasının önemli bir yeri olduğunu varsayarlar.

İttifak kuramlarının baskın neo-realist arka planı incelendiğinde ittifakların kuruluşunun uluslararası sistemin anarşik yapısı ile ilişkilendirildiği göze çarpar. Buna göre, anarşik bir sistem içerisinde devletler güvenlik arayışını ön plana çıkarırlar. Özellikle dış tehdidi kendi güçlerine dayanarak bertaraf edemeyen devletlerin ittifak arayışında olduğunu ileri süren bu kuramlar, bu durumu “güçlerin birleştirilmesi” (*aggregation of power*) olarak nitelendirirler.¹ Baskın güce karşı bir denge oluşturabilmek için bir araya gelen devletler ya iç askeri yapılarını güçlendirmeye çalışırlar, ya da diğer devletlerle askeri güçlerini birleştirmek veya diğer devletlerin baskın güçle işbirliği yapmalarını engellemek için onlarla ittifak yaparlar. Kısacası devletler “güç dengesi” (*balance of power*) oluşturmak üzere ittifak davranışı içine girerler.

Stephen Walt bu neo-realist bakış açısını yeniden yorumlayarak yeni bir ittifak

¹ Wolfgang Piccoli, “Alliance Theory: The Case of Turkey and Israel”, *Copenhagen Peace Research Institute*, (Ağustos, 1999), www.ciaonet.org/wps/pic01 (Son Erişim: Mayıs 2010). Bu makalenin kuramsal altyapısı ile ilgili bölümün yazılmasında özellikle bu makaleden büyük ölçüde yararlanılmıştır; zira bu makale ittifak kuramlarını özetleyerek dipnotlarında iyi bir bibliyografya sunmaktadırlar.

kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Walt'a göre, devletler neo-realist kuramların iddia ettiği gibi güç dengesi yaratmak için değil, mevcut tehditleri dengelemek için ittifak yaparlar. Walt'un "tehdit dengesi" (balance of threats) olarak adlandırdığı bu kuram, kendisinin ifadeleriyle ittifak davranışını neo-realist kuramlara göre daha iyi açıklar; zira neo-realist kuramlar yalnızca güç kavramına odaklanarak ittifak oluşumunun diğer olası faktörlerini, özellikle de tehdit algılamalarını göz ardı etmektedir. Nitekim Walt'a göre devletler yalnızca maddi kaynakları bakımından (askeri güç, nüfus, ekonomi, vb.) bir tehdit olmazlar; tehdidin varlığından söz edilebilmesi için öncelikle bir tehdit algısının varlığı gerekmektedir.²

Walt bu kuramı ile devletlerin tehdidi dengelerken ne tür bir strateji uyguladığı konusunu da yeniden yorumlamıştır. Buna göre güç dengesi kuramı devletlerin temel stratejisinin dengeleme (*balancing*) olduğunu ileri sürer; bu stratejiye göre zayıf devletler baskın gücün oluşturduğu tehdide karşı bir araya gelerek güçlerini birleştirirler. Böylece bir ittifak oluşturmuş olurlar. Walt bu anlayışın zayıf devletlerin kendi aralarındaki ittifakı açıklayabildiğini, ancak zayıf devletlerin kimi zaman neden baskın güçle ittifak yaptığını açıklayamadığını ileri sürmektedir. Dengeleme stratejisinin açıklayamadığı bu durumu ise "takip etme" (*bandwagoning*) adını verdiği bir başka strateji ile açıklamaya çalışmaktadır.³ Buna göre zayıf devletler baskın gücü dengelemek yerine kimi zaman onunla ittifak yapmayı tercih ederler. Bu ya baskın gücün kendilerine zarar vermesini engellemek gibi bir savunma stratejisidir, ya da baskın gücün zaferinin sonucunda elde edeceği kazanımlardan yararlanmayı amaçlayan saldırgan bir stratejidir.⁴

Thomas J. Christensen ve Jack Snyder Walt'un analizinden hareketle dengeleme stratejisinin özellikle çok kutuplu bir uluslararası sistemde ittifak içindeki devletlerin temel çıkarlarına zarar verebilecek iki temel patolojik duruma yol açtığını belirtir. Buna göre bir ittifak içinde yer alan bir devlet bir çatışma durumunda ittifakın diğer üyelerinin tehdidi karşılayacağını düşünüp geri durarak ittifaka zarar verebilir (sorumluluk transferi – *buck passing*); ya da en küçük bir çatışma durumunda bir müttefik çatışmaya müdahil olarak diğerlerini de peşinden sürükleyebilir (zincirleme müdahillik – *chain-ganging*). İşte Christensen

2 Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, (Ithaca: Cornell University Press, 1987), s. 22-26.

3 Aslında takip etme stratejisi Kenneth Waltz tarafından *Theory of International Politics* adlı kitabında tanımlanmıştır. Bkz. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, (Reading: Addison-Wesley, 1979), s. 126.

4 Walt, *The Origins of Alliances*, s. 17.

ve Snyder'a göre bu iki sorunlu davranış biçimi nedeniyle zayıf ülkeler güce karşı direnmek yerine gücün tarafında yer almayı tercih edebilirler ve bunu tehdidi dengelemek adına yapabilirler.⁵

Walt'un kuramının en temel sorunu ise ittifakların ancak bir tehdidi dengelemek için yapıldığı ön kabulüne dayanmasıdır. Oysa Walt'ü eleştiren kuramcılarının başında gelen Randall L. Schweller'e göre devletler yalnızca tehditleri dengelemek adına değil, siyasi hedeflerine ulaşmak için de ittifak yapabilirler. Schweller bu noktada devletleri revizyonist ve statükocu devletler olarak ikiye ayırır; neo-realist kuramların ittifak davranışını yalnızca statükocu devletler açısından incelediğini savunur. Schweller'e göre aslında revizyonist devletler mevcut düzeni değiştirmek için ittifak arayışına daha yatkındır, statükocu devletler ise buna tepki olarak ittifak davranışına girmektedirler.⁶ Diğer bir deyişle, revizyonist devletlerin ön plana çıkardığı kazanç tehdidinin dengelenmesi değil, mevcut düzenin değişmesi sonucunda elde edeceği kardır.⁷

Schweller bu çerçevede takip etme stratejisinin arkasında yatan temel dürtünün de güçlü devletle ittifak kurarak ondan gelebilecek bir tehdidi dengelemek değil, onun zaferinden yararlanmak olduğunu belirtir. Dolayısıyla ittifak davranışının kökeninde "tehdit dengesi" değil, "çıkarcı dengesi" (*balance of interests*) vardır.⁸ Schweller uluslararası sistemin üyeleri olan devletleri çıkarları açısından dört kategori altında inceler ve bunların çıkarlarını nasıl dengelediklerini sorgular. Buna göre "aslanlar" statükodan memnun olan ve sahip olduklarını korumak için büyük bedel ödeyebilecek devletlerdir. "Kurtlar" ise statükodan memnun olmayan ve onu değiştirmek için büyük bedel ödeyebilecek devletlerdir. "Çakallar" statükodan memnun olmayan ve çıkarlarına göre aslanları veya kurtları destekleyebilecek devletler olarak tanımlanırken, "kuzular" en az bedelle çıkarlarına göre taraf belirleyen devletler olarak tanımlanmaktadır. Buna göre kaybedecek veya kazanacak çok şeyi olan devletler dengeleme

5 Aslında bu iki patolojik durum da Kenneth Waltz tarafından *Theory of International Politics* adlı kitabında tanımlanmıştır. Bkz. Waltz, *Theory of International Politics*, s. 165-169. Christensen ve Snyder ise bu iki davranış biçiminin izlerini Birinci ve İkinci Dünya Savaşları öncesinde kurulan ittifaklar sisteminde aramışlar ve örneklerle bu ittifak davranışlarının kuramsal ve pratik boyutlarını analiz etmişlerdir. Bkz. Thomas J. Christensen ve Jack Snyder, "Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, Cilt 44, Sayı 2, (Bahar, 1990) s. 137-168.

6 Randall L. Schweller, "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In," *International Security*, Cilt 19, Sayı 1, (Yaz, 1994), s. 85.

7 Ibid., s. 74.

8 Ibid., s. 99.

stratejisini izlerken, kaybedecek veya kazanacak az şeyi olan devletler çıkarlarına göre bir tarafı seçerek onunla ittifak yapmayı tercih ederler.⁹

Aslında her ne kadar birbirlerinin antitezi gibi görünse de Walt ve Schweller'in kuramları benzer bir alt yapıya sahiptir. Her ikisi de dış tehdit veya dış fırsat odaklı analizlere odaklanmakta böylece dış faktörlerin ittifakların oluşumunda belirleyici olduklarını ileri sürmektedir. Ancak bazı ittifak kuramcıları da ittifakların temelde iç güvenlik kaygıları ile yapıldığını ileri sürerler. Örneğin, Steven David üçüncü dünya ülkeleri arasındaki ittifakları incelediği çalışmasında bu ülkelerin temel tehdit algısının dış tehdit değil, iç tehdit olduğunu savunmaktadır. David'e göre neo-realist kuramın temel taşı olan "güç dengesi" anlayışı üçüncü dünya ülkelerinin kendilerine has bazı özelliklerini göz ardı ettiği ve devletleri tek tipeştirdiği için bu ülkelerin ittifak davranışlarını yeterince açıklayamamaktadır.¹⁰ Yeni bağımsız olan ve iç istikrarını oturtamayan üçüncü dünya devletlerinde yönetici elitler meşruiyetlerini tabana tam anlamıyla kabul ettiremediklerinde iktidarı ele geçirmeyi hedefleyen diğer iç güç odaklarını birincil tehdit olarak algırlarlar.¹¹ Diğer bir deyişle, neo-realist kuramın temel taşı olan içeride hiyerarşik bir düzeni oturtmuş ve sınırları dâhilinde tam ege-men, dışarıda ise diğer devletlerle eşit egemenliğe sahip devlet modeli üçüncü dünya için geçerli değildir.¹² Üçüncü dünya devletlerinin yöneticilerinin iç tehdidi ortadan kaldırabilmek için tüm güçleriyle içeriye odaklanmaları gerekir ancak mevcut dış tehditler nedeniyle de bunu yapamazlar. İşte bu noktada birincil (iç) tehdidi ortadan kaldırabilmek için ikincil (dış) tehdit ile uzlaşma yolunu tercih ederler.¹³ Böylelikle dış güvenliklerini sağlamak için ittifak davranışı içine girerler. Bu anlayışa göre ittifakı yapan devlet değil, o devletin iktidarını tam olarak sağlamlaştıramamış yönetici elitidir. İttifak bir takip etme stratejisi gibi görünse de aslında zayıf konumda olan bir devletin kendisine göre güçlü konumda olan bir devletle ittifak yapması olarak da algılanabileceği için özünde iç tehdidin dış ittifak ile dengelendiği bir dengeleme stratejisidir.¹⁴ Yönetici

9 Ibid., s. 101-104.

10 Steven R. David, "Explaining Third World Alignment", *World Politics*, Cilt 43, Sayı 2, (Ocak, 1991), s. 233.

11 Üçüncü Dünya ülkelerinin güvenlik algılarının Batı ülkelerinin güvenlik algılarından farkları için ayrıca Mohammed Ayoob'un çalışmasına bakılabilir. Bkz. Mohammed Ayoob, "Security in the Third World: The Worm about to Turn?", *International Affairs*, Cilt 60, Sayı 1, (Kış, 1983-1984), s. 41-51.

12 David, "Explaining Third World Alignment", s. 242.

13 Ibid., s. 234.

14 Ibid.

elit hem iç hem de dış tehditleri dengeleme arayışında olduğu için David bu kuramına “her şeyi dengeleme” (omni-balancing) adını vermiştir.¹⁵ Aslında David her ne kadar neo-realist kuramın dış tehdit vurgusunu iç tehdit vurgusu ile değiştirdiğini iddia etse de, temelde yapmaya çalıştığı şey neo-realist analizi iç tehditleri de içine alacak şekilde genişletmek olmuştur.¹⁶

Michael N. Barnett ve Jack S. Levy de David gibi üçüncü dünya ülkelerinin ittifak arayışlarını analiz ederek iç tehdit temelli bir ittifak kuramı oluşturmuşlardır. Buna göre üçüncü dünya ülkelerinin ittifak yapma nedenleri (1) bir silahlanma programını destekleyecek kaynaklardan yoksun olmaları, (2) iç kaynakların seferber edilmesinin ve ağır askeri harcamaların uzun vadede ekonomik sorunlara yol açarak mevcut siyasi iktidara yönelik halk desteğini azaltabileceği endişesi ve (3) iç kaynakların bir dış tehdidi bastırmak için kullanılmasının dışarıda bir güvenlik zafiyeti yaratabileceği endişesi olarak özetlenebilir.¹⁷

İttifak kuramlarının çoğu ağırlıklı olarak iç veya dış tehdit algısını ittifakların kuruluşunda temel neden olarak ön plana çıkarırsalar da, bazı kuramcılar tehdit algısının yanı sıra ittifakların başka nedenlerle de kurulabileceğini vurgularlar. Örneğin George Liska bir ittifak içindeki devletlerin kimi zaman ittifakın yarattığı dengeyi bozma potansiyeli taşıyan bir müttefiki sınırlandırarak ittifakı sürdürmek için ittifak içinde ittifak yapabileceklerini ileri sürer. Bunun yanı sıra rejiminin meşruiyetini sağlayamamış devletlerin rejimin uluslararası tanınırlığını arttırmak için de ittifak arayışına girebileceklerini ifade eder.¹⁸ Paul Schroeder ise ittifakları neo-realistlerin iddia ettiği gibi birer güç silahı (*weapons of power*) olarak değil birer idare aracı (*management tool*) olarak tanımlar ve ittifakların temel amacının karşılıklı kontrol sağlayarak barışı koruma olduğunu savunur.¹⁹ Michael N. Barnett’a gelince, Barnett özellikle Ortadoğu’dan verdiği örnekler ile ideolojinin (Ortadoğu bağlamında Arapçılık) tehdit algılamalarının kuramsal altyapısını nasıl hazırladığını inceler ve ideolojilerinin kimin müttefik olup kimin olamayacağını kararlaştırılmasını kolaylaştırdığını ileri sürer.²⁰

15 Ibid, s. 233.

16 Ibid., s. 236-237.

17 Michael N. Barnett ve Jack S. Levy, “Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73”, *International Organization*, Cilt 45, No. 3, (Yaz, 1991), s. 375-378.

18 George Liska, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962), s. 13. Aktaran Piccoli, “Alliance Theory: The Case of Turkey and Israel”.

19 Paul Schroeder, “Alliances, 1815-1945: Weapons of Power and Tools of Management”, Klaus Knorr, *Historical Dimensions of National Security*, (Kansas: University Press of Kansas, 1976), s.227-262. Aktaran Piccoli, “Alliance Theory: The Case of Turkey and Israel”.

20 Michael Barnett, “Identity and Alliances in the Middle East”, Peter Katzenstein, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (New York: Columbia University Press, 1996), s. 446-447.

Sonuç olarak bir ittifakın kuruluş nedeni ve şekli konusunda literatürde bir uzlaşma görülmemektedir; teoriler iç tehdit algılarını ön plana çıkaranlar, dış tehdit algılarını ön plana çıkaranlar ve tehdit algılamalarından başka nedenleri ön plana çıkaranlar olmak üzere üç kategori altında incelenebilir. Her bir kuram ittifak davranışının bir boyutuna odaklandığından yaptığı analiz ittifak davranışını sınırlı bir biçimde açıklamaktadır. Oysa ittifaklar bazen çok boyutlu olabilir, böyle durumlarda aynı anda hem iç ve dış tehdit algılamalarını hem de tehdit dışı faktörleri bir arada değerlendirmek gerekir. İşte Sadabad Paktı da böyle çok boyutlu bir ittifak davranışının neticesinde oluşturulmuştur ve makalenin geri kalanında paktın kuruluşu farklı ittifak kuramları bir arada değerlendirilerek incelenecektir.

Modern Ortadoğu'nun İlk Bölgesel İttifakı: Sadabad Paktı

Sadabad Paktı ile ilgili literatür oldukça sınırlıdır. Ne Türk ne de yabancı yazarlar modern Ortadoğu'nun bu ilk bölgesel ittifakına dikkat çeken yayınlar yapmışlardır. Paktın işleyen bir güvenlik mekanizmasına dönüşemeyerek yalnızca kağıt üzerinde kalması ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tamamen unutulması bu akademik ilgisizliğin temel nedeni olarak gösterilebilir. Sadabad Paktı ile ilgili bu sınırlı literatürün büyük bir kısmı paktın bir dış tehdit neticesinde ortaya çıktığını savunur; bu literatüre göre bu ittifak temelde iki dünya savaşı arası dönemde Doğu Akdeniz bölgesi ile ilgili yaşamsal çıkarlarını dile getirmekten çekinmeyen Mussolini İtalyası'na karşı bölgesel bir güvenlik ittifakı olarak tesis edilmiştir.²¹ Dış tehdit algılamasının ittifakın birincil nedeni olduğunu ileri süren bu görüş, temelde iki olayı baz almaktadır. Bunlardan birincisi Mussolini'nin 19 Mart 1934 tarihinde Faşist Kongre'de yaptığı konuşmasında İtalya'nın tarihsel çıkarlarının Asya ve Afrika'da yattığını açıkça ifade etmesidir. Bu yayımlacılık ve revizyonizm kokan konuşma özellikle Ortadoğu ve Doğu Akdeniz ülkelerinde endişeyle karşılanmış ve bölgesel güvenliği pekiştirecek bir ittifak arayışı gündeme gelmiştir. İkinci önemli gelişme ise İtalya'nın 3 Ekim 1935 tarihinden itibaren Etiyopya'yı işgal etmeye başlamasıdır. Türkiye, İran ve Irak arasında Cenevre'de bölgesel bir pakt kurulmasına dair sözleşme taslağının paraflanmasının bu tarihten yalnızca bir gün önce gerçekleşmesi İtalyan tehdidinin bir göstergesi olarak algılanmaktadır.²²

21 Bu görüşü savunan bazı yazarlar için bkz. Eric Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, (London: I.B. Tauris, 2004), s. 202; Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963), s. 104; William Hale, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, (İstanbul: Mozaik Yayınları, 2000), s. 55; Jasim M. Abdulghani, *Iraq & Iran: The Years of Crisis*, (London: Croom Helm, 1984), s. 11

22 Hatta Sadabad Paktı'nın imzalanmasından iki gün önce 6 Temmuz 1937'de Sovyetler Birliği'nin en önemli gazetelerinden biri olan Pravda'da "Yakın Şark Paktı" başlığı ile çıkan bir makalede İtalyan teh-

Sadabad Paktı'nın kuruluşuna ilişkin çalışmalarda, kurucu ülkelerin tek dış tehdit algısının İtalya olmadığı, Ortadoğu'nun 1930'ların ortalarından itibaren Sovyetler Birliği ile İngiltere arasında ciddi bir rekabet merkezi haline dönüşmesinin, bu iki ülke ile tarihsel olarak sorunlu bir geçmişi olan İran ve Afganistan için yeni dış tehdit algıları yarattığı da dile getirilmiştir.²³ Irak'ın İngiltere ile olan kolonyal geçmişi ve Türkiye'nin yine aynı ülke ile Kurtuluş Savaşı sırasındaki münasebetleri de bu dış tehdit algısını güçlendiren faktörler olarak düşünülebilir. Makalenin devamında da görüleceği üzere İngiltere ve Sovyet nüfuzunun yarattığı dış tehdit algısı Türkiye dışındaki kurucu üyeler açısından önemli bir faktör olmakla beraber paktın genel kuruluş amaçlarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Özellikle bu iki ülke ile ilişkileri nispeten sorunsuz olan Türkiye'nin neden Sadabad Paktı'nın kuruluşuna ön ayak olduğu konusundaki sorular bu dış tehdit algısı ile yanıtlanamamaktadır.²⁴

Sadabad Paktı'nı bir akademik makale konusu olarak ele alan iki yazar, İsmail Soysal ve D. C. Watt ise bu paktın bir dış tehdit neticesinde kurulmadığını ifade ederler. Bu yazarlara göre her ne kadar İtalyan tehdidinin Türkiye tarafından hissedildiği ve dile getirildiği dönemin kaynaklarında da belirtilse de bu tehdit daha ziyade İtalya'nın Balkanlar'da yayılmasından duyulan endişenin ürettiği bir algılamaydı. Bu yazarlar Türkiye'nin ve paktın diğer kurucularının İtalya'nın Ortadoğu'da bir yayılmacı siyaset izleyeceği yönünde ciddi bir endişesi olmadığını ifade etmişler ve paktın daha ziyade kurucu ülkeler arasındaki sınır çatışmalarını sona erdirmek ve bu ülkelerin birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanımak üzere kurulduğunu savunmuşlardır. Kısacası Soysal ve Watt, Sadabad Paktı'nın kuruluş nedenlerini dış tehdit algısından ziyade ikili

didi argümanı şu ifadelerle vurgulanmıştır: "Paktın bu anda vücuda getirilmesi sebebi olarak da Akdeniz havzasında bilhassa İtalya tarafından vücuda getirilen son gergin vaziyet gösteriliyordu. Mussolini'nin 1934'te 'İtalya'nın Asya ve Avrupa'daki misyonu'na dair olan nutku o zaman Türkiye ve diğer Yakın Şark memleketlerinde oldukça endişeler uyandırmıştı [...]Hiç şüphesiz ki İngiliz-İtalyan münasebetlerinin gerginleşmesi Arap devletlerinin yakınlaşmalarını intaç etmiştir." *Aynı Tarihi*, No. 44, (Temmuz 1937), s. 81.

- 23 Örneğin İran'ın İngiltere'ye yönelik politikasının özellikle de İngiltere'nin İran'daki petrol çıkarları göz önüne alındığında bir dış tehdit temelinde değerlendirilebileceği yönünde bir analiz için bkz. Gavin R. G. Hambly, "The Pahlavi Autocracy: Rıza Şah, 1921-41", Peter Avery (v.d.), *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), s. 238-241. Afganistan'ın ise hem İngiltere'yi hem de Sovyetler Birliği'ni bir dış tehdit olarak gördüğü yolunda bir analiz için bkz. Amin Saikal, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, (London: I.B. Tauris, 2004), s. 102.
- 24 Aslında o dönemde yayınlanan İngiliz gazetelerinin bazılarında İran ve Türkiye arasındaki yakınlaşmanın özünde güneyden gelebilecek bir İngiltere tehdidinin varlığından bahseden makaleler yayınlanmış ve bu makaleler Türk basınında da yer almıştır. Örneğin İran Şahı'nın Türkiye'yi ziyaretinin hemen ardından bu ziyareti yorumlayan Daily Herald gazetesi Türkiye ve İran'ın İngiltere'nin olası bir savaş durumunda Sovyetler Birliği'nin Kafkasya'daki petrol kaynaklarını Türkiye ve İran üzerinden vurabileceği yönünde bir tehdit algısının bu iki ülkede mevcut olduğunu yazmaktadır. Bkz. *Aynı Tarihi*, Sayı 10, (Eylül 1934), s. 117.

sınır sorunlarının çözümü ve bölgesel güvenlik alanında işbirliği çabalarında aramışlardır.²⁵

10 maddeden müteşekkil olan Sadabad Paktı'nın maddeleri incelendiğinde de paktın bölgesel güvenliğin sağlanması amacıyla kurulduğu ve bölge dışından bir dış tehdit algısının yoğun bir biçimde hissedilmediği görülmektedir. Paktın birinci maddesi bağıtlı devletlerin birbirlerinin işlerine karışmaması, ikinci maddesi ortak sınırların dokunulmazlığı, üçüncü maddesi bağıtlı tarafların ortak çıkarlarını ilgilendiren uluslararası nitelikteki her türlü uyuşmazlıkta tarafların birbirlerine danışması, dördüncü maddesi taraflardan birinin kendi başına veya bir başka devletin desteğini alarak diğer bağıtlı devletlere saldırmaması hükümlerini içermektedir.²⁶ Böylelikle paktın kurucuları önceliği devletlerin birbirlerine yönelik bir tehdit oluşturmamalarına vermiş gibi görünmektedir. Diğer bir deyişle paktın metni de Soysal ve Watt'ın tezini destekler niteliktedir.

Ancak bu yaklaşımın da kendi içinde sorunlu olduğunu söylemek mümkündür; zira paktın kurucu devletleri sınır anlaşmazlıklarını paktın imzalanmasından önce ikili anlaşmalarla çözmüşlerdir. Bu noktada paktın 1935 yılında parafe edildiği, dolayısıyla da sınır anlaşmazlıklarının o dönemde sürdüğünü söylemek mümkünse de, bu durum Türkiye'nin neden paktın kurulmasında bu kadar ön ayak olduğunu açıklayamamaktadır. Çünkü Türkiye doğu sınırlarını 1926 yılında Irak ve 1932 yılında İran ile yaptığı sınır anlaşmaları ile zaten güvenceye almıştır. Bu bakımdan Sadabad Paktı'nın kuruluş nedenlerini kurucu ülkelerin iç dinamiklerinde ve bu iç dinamiklerin her ülke için yarattığı özel koşullarda aramak daha uygun olacaktır.

Bu çerçevede öncelikle Sadabad Paktı'nın kurucu devletlerinin bağımsızlığını yeni kazanmış veya yabancı devletlerin etkisinden yeni kurtulmuş devletler olduğunu söylemek gerekir. Diğer bir deyişle bütün bu devletler bir ulus ve devlet inşası süreci içindedirler. Türkiye ve Irak, Osmanlı Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan iki devlettir; ancak kuruluş süreçleri birbirinden farklıdır. Türkiye bağımsızlığını 1919-1922 yılları arasında devam eden bir

25 Bkz. İsmail Soysal, "1937 Sadabad Paktı", İsmail Soysal, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999), s. 338; D. Cameron Watt, "The Saadabad Pact of 8 July 1937", Uriel Dann, *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, (New York: Holms&Meier, 1988), s. 333-334.

26 Sadabad Paktı'nın tam metni için bkz. İsmail Soysal (ed.), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, 1. Cilt (1920-1945)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 592-595.

ulusal Kurtuluş Savaşı neticesinde kazanmıştır. Irak ise 1920 yılında Milletler Cemiyeti'nin geliştirdiği manda sistemi çerçevesinde ve İngiliz idaresi altında bir devlet olarak ortaya çıkmış ve bağımsızlığını ancak 1930 yılında İngiltere ile imzaladığı ve İngiliz mandasının resmi olarak sona ermesi ile sonuçlanan bir anlaşma ile 1932 yılında kazanmıştır. Afganistan da Irak gibi bağımsızlığını İngiltere ile yaptığı bir anlaşma neticesinde ancak Irak'tan çok daha önce 1919 yılında elde etmiştir. İran Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz işgaline uğramaktan son anda kurtulmuştur; 1919 yılında İngiltere ile imzalanan ve İngiltere'nin himayesini kabul eden bir anlaşmayı İran Meclisi reddetmiştir ve İngiltere birliklerini 1921 yılında İran'dan çekmiştir. 1925 yılında İran Başbakanı Rıza Han Kaçar Hanedanı'na son vermiş ve 1928 yılında kapitülasyonları da kaldırarak İran'daki yabancı nüfuzunu büyük ölçüde sona erdirmiştir.

Bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bütün bu devletler bir devlet ve ulus inşası sürecine girmişlerdir. Bu da hem içerideki rejimin istikrar ve meşruiyetinin sağlanmasının hem de uluslararası toplumun bu devletlerin sınırlarını ve toprak bütünlüklerini tanımalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk ve İran'da Rıza Şah rejimlerinin meşruiyetini 1930'ların ortasında büyük ölçüde sağlamıştır; Afganistan ve Irak'ta ise iktidar mücadeleleri, darbeler ve rejim istikrarsızlığı devam etmiştir. Bu durumda iktidarı ele geçiren her yeni idare, uluslararası toplum ve özellikle de komşuları tarafından tanınma ihtiyacını hissetmiştir. İşte Sadabad Paketi temelde bu tanınma ihtiyacının bir sonucu olarak doğmuştur.²⁷

İleride Sadabad Paketi'ni oluşturacak olan dört ülke uluslararası toplum tarafından tanınmak için birbiri ardına dönemin en geniş kapsamlı organizasyonu olan Milletler Cemiyeti'ne üye olmuşlardır.²⁸ Birbirlerinin toprak bütünlüğünü, sınırlarını ve rejimlerinin meşruiyetlerini karşılıklı olarak tanımak için de hem bir dizi ikili anlaşma yapma yolunu seçmişler,²⁹ hem de bölgesel bir güvenlik pakettinin bu tanımayı güçlendireceğini düşünerek Sadabad Paketi'ni meydana getirmişlerdir. Diğer bir deyişle, Sadabad Paketi kurucu devletler tarafından temelde hem iç güvenlik (rejim güvenliği) hem de dış güvenlik (bölgesel güvenlik) açısından önemli bir araç olarak algılanmıştır.

27 Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu'da Sadabad Paketi'nin kuruluşunun temel nedenleri arasında ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteğinin altını çizmektedir. Bkz. Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Baskın Öran, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt I: 1919-1980*, (İstanbul: İletişim, 2001), s. 366.

28 Milletler Cemiyeti'ne İran 1920, Türkiye ve Irak 1932 ve Afganistan 1934 yılında üye olmuşlardır.

29 Bu anlaşmalar 1926 tarihli Türkiye-İrak, 1926 ve 1932 tarihli Türkiye-İran, 1935 tarihli İran-Afgan ve 1937 tarihli İran-İrak sınır anlaşmalarıdır.

Sadabad Paktı'nın kurulduğu dönemde Türkiye, Irak ve İran'ın bir bölgesel ittifak arayışı içine girmelerinin diğer bir önemli nedeni de her üç devlet tarafından da bir tehdit olarak algılanan Kürt meselesidir. Aslında bu mesele hem devletlerin içinde iç isyan veya huzursuzluklar olarak tezahür ettiğinden bir iç tehdittir; hem de zaman zaman devletlerin birinden kaçan Kürt isyancıların diğer komşu devletlere sığınması nedeniyle bir dış tehdit haline dönüşmektedir. Türkiye, İran ve Irak'ta önemli büyüklükte bir Kürt azınlık vardır ve bu ülkelerin ulus inşası süreçlerinde bu azınlığın kimliği büyük ölçüde dışarıda bırakılmıştır. Dahası Kürt azınlığın büyük çoğunluğu bu dönemde göçebe bir yaşam sürmektedir ve mevsimsel olarak ülkesel sınırlar arasında sık sık geçiş yaparak sınırları ihlal etmektedir. Bu durum sınırları konusunda son derece hassas olan yeni kurulmuş ulus-devletlerce hoş karşılanmamaktadır. Türkiye, İran ve Irak, devlet ve ulus inşası çerçevesinde sınırlarını net bir şekilde belirleme ve ulusal bir kimlik geliştirme yoluna gittiklerinde ise ciddi Kürt isyanları ile karşılaşmışlardır. Bu durum bu ortak meselenin halli için üç devleti birbirine daha da yakınlaştırmıştır. 1920'lerde İran'da Urumiye bölgesinde yaşayan Kürt kökenli Şakkak aşiretinin reisi İsmail Ağa (daha bilinen adıyla Simko) Rıza Şah yönetimine karşı isyan etmiş, bu isyanlar ancak 1920'lerin sonlarında bastırılmıştır.³⁰ 1925 yılında Türkiye Şeyh Sait isyanı ile mücadele etmiş ve bunun ardından Kürt isyanları 1930'lar boyunca da devam etmiştir.³¹ Özellikle Türkiye-İran sınırında eşkıyalık faaliyetlerine bulunan Kürt aşiretleri iki ülke arasında ciddi sorunlar doğmasına neden olmuştur. 1930 yılında Türkiye, aslında İran sınırları içinde olan Küçük Ağrı dağı civarındaki Kürt isyancıların hareketini bastırmak üzere Küçük Ağrı dağı işgal etmiş; İran bu oldubittiyi ancak 1932 yılında Türkiye ile yapılan sınır anlaşmasıyla kabul etmiştir.³² Irak'ın kuzeyinde ise 1930'ların başından itibaren Barzan aşiretinin isyanları bağımsızlığını yeni elde etmiş bu devleti zorlamıştır.³³ Kürt nüfusun özellikle üç ülkenin sınırları çevresinde yoğunlaşması ve isyancıların dönem dönem üç ülke içinde hareket etmesi bu sorunun ortak bir çözüme kavuşturulmasının gerekliliğini arttırmıştır. Andrew Mango'nun da ifade ettiği gibi:

30 Malcolm E. Yapp, *The Near East Since the First World War: A History to 1995*, (London: Longman, 1996), s. 171.

31 David McDowall, *A Modern History of the Kurds*, (London: I.B. Tauris, 1996), ss. 207-210.

32 Baskın Oran (ed.) Türk Dış Politikası. Bu dönemde Kürt sorununun doğuşu ve evrimi için ayrıca bkz. Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, (London: Frank Cass, 1997), özellikle s. 94-105.

33 James Ciment, *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*, (New York: Facts on Files Inc., 1996), s. 56.

Türk Ankara ile Arap Bağdat'ı farklı siyasi eğilimlerine bağlı olarak zaman zaman yaşanan geçici anlaşmazlıklara rağmen bir araya getiren şey Kürt tehdidinin varlığıydı. Her ne kadar Kürt tehdidi farklı derecelerde hissedilse de, Kürtler Türkiye ve İran arasında bir işbirliğinin oluşmasına yardımcı oldular.³⁴

Ulus/devlet inşası, sınırların karşılıklı olarak tanınması ve Kürt sorunu gibi faktörler bir bölgesel güvenlik paktı olarak Sadabad Paketi'nin kuruluşunun anlaşılmasında yardımcı olabilir; ancak bu genel faktörlerin yanı sıra her kurucu ülkenin özel koşullarından ve komşuları ile olan ilişkilerden kaynaklanan bazı özel faktörler de mevcuttur. Bu nedenle her ülkenin kendi özgün koşullarının da incelenmesi gereklidir.

Irak ve Pan-Arapçılık-Milliyetçilik Tartışması

1930 tarihli İngiltere-İrak Antlaşması Irak tarihinde yeni bir dönemin başlamasına sebep oldu. Bu anlaşma ile İngiltere bir taraftan Irak'a bağımsızlık vermeyi kabul ediyor, diğer taraftan bu bağımsızlığın kapsamını büyük ölçüde kısıtlıyordu. Anlaşmaya göre İngiltere her ne kadar mandaterlik haklarından vazgeçse de Irak'ta askeri üsler bulundurmaya devam edecek ve Irak ordusunu bizzat İngiliz subayları eğitecekti. Bunun yanı sıra Irak dış politika konularını İngiltere'ye danışma konusunda da yükümlülük altına girmişti.³⁵ Bu kısıtlayıcı bağımsızlık anlaşması Iraklı milliyetçileri tatmin etmemişti; bunlar hem Irak Kralı Faysal'ı hem de Irak Başbakanı Nuri el-Said'i İngiliz taraftarlığı ile suçlamaktaydılar. Diğer bir deyişle, yeni devletin yönetici kadrosunun meşruiyeti sorgulanmaktaydı. Zaten Faysal'ın yabancı bir hanedana, Haşimi hanedanına mensup olması ve Irak'ın başına İngiltere tarafından geçirilmesine yıllardır tepki duyan bir milliyetçi zümre vardı; şimdi Irak'ın kısıtlı bir bağımsızlığa sahip oluşu, iktidarın meşruiyeti konusundaki soru işaretlerini güçlendirmişti.³⁶

Irak'ta özellikle milliyetçi cenahtan gelen bu tepki üzerine hem İngiltere'ye olan bağımlılığın azaltılması hem de milliyetçilerin yatıştırılması için Kral Faysal ve Nuri el-Said yeni bir strateji geliştirdiler: Komşu ülkelerle, özellikle de Türkiye ve İran ile diplomatik ilişkileri güçlendirmek.³⁷ Kral Faysal ve Nuri el-

34 Andrew Mango, "Turkey in the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, 1968, s. 230.

35 İsmail Soysal, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations and An Analysis of Turkish-Iraqi Relations (1920-1990)", *Studies on Turkish Arab Relations*, Vol. 6, 1991, s. 41.

36 Soysal, "Sadabad Paketi", s. 327-328.

37 Ibid., s. 328.

Said'in 1931 yılında Türkiye'yi ziyaret etmesi ve 1933 yılında İran'a bir saldırı-mazlık paktı önermeleri bu politikanın ilk göstergeleriydi.

Bağımsızlık sonrası Irak'ın komşuları ile ilişkilerini geliştirmesi sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için Irak'ın kuruluşundan itibaren sessiz sedasız devam eden bir tartışmanın, pan-Arap söylem ile milliyetçi söylem arasındaki çatışmanın incelenmesi büyük önem arz etmektedir. Pan-Arap söylem özellikle Irak'ın Arap siyasetinde önemli bir aktör olmasını arzulayan yönetici eliti tarafından öne sürülmekteydi ve bağımsızlık "Arapları nihai hedefi olan Arap birliğinin gerçekleşmesi için öncül ve ilk adım" olarak algılanıyordu.³⁸

Aslında Pan-Arap söylem İngiltere'nin Ortadoğu politikasından duyulan rahatsızlık ve hayal kırıklığının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İngiltere'nin teşvikiyle çıkartılan Arap isyanı sırasında İngilizler Haşimilere Suudi Arabistan, Suriye, Irak ve Filistin bölgesinin kontrolünü vaat etmişlerdi. Ancak 1920'lerin ortasında sadece Irak ve yapay bir devlet olarak yaratılan Maveray-ı Ürdün Haşimilerin kontrolündeydi. Bu hayal kırıklığı Haşimilerin Filistin, Irak, Suriye ve Maveray-ı Ürdün bölgesine hâkim olmalarını sağlayabileceğini umdukları Pan-Arap söylemi geliştirmeye yöneltti.³⁹

1933 yılında Kral Faysal'ın ölümü üzerine Irak kralı olan Gazi'nin saltanatı sırasında pan-Arap/milliyetçi söylem ikilemi iyice gün yüzüne çıktı. Kral Gazi Pan-Arabizmin son derece tutkulu bir takipçisi olan Yasin el-Haşimi'yi başbakanlığa getirdi. El-Haşimi hükümeti de dış politikada dikkatini Haşimi Irak liderliğinde bir Arap birliği kurma siyasetine verdi. Bu politika kendisini en açık bir biçimde 1936 yılında Irak'ın girişimleri ile Suudi Arabistan, Irak ve Yemen arasında kurulan "Arap Antantı" ile gösterdi. Bu antant her ne kadar karşılıklı diplomatik ziyaretler için bir platform olmanın ötesine geçemediyse de o dönemde Irak'ta mevcut olan Pan-Arap hissiyatı göstermesi açısından önemlidir.⁴⁰

Bir Arap Birliği yaratma yolunda uygulanan bu politikalar Irak'taki milliyetçilerin tepkisine yol açtı; bu milliyetçiler özellikle Irak ordusu içinde önemli

38 Ahmad Shakira, *Iraqi Politics (1921-1941)*, (London: LAAM Ltd., 1987), s. 130.

39 Reeva S. Simon, "The Hashemite 'Conspiracy': Hashemite Unity Attempts, 1921-1958", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 5, No. 3, 1974, s. 316.

40 Shakira, *Iraqi Politics*, s. 131.

pozisyonlarda yer alıyorlardı.⁴¹ 1936 yılının Ekim ayında Arap Antantı'nın imzalamasından birkaç ay sonra bu milliyetçi subaylardan Bekir Sıtkı ile Hikmet Süleyman Irak tarihinin ilk darbesi ile Yasin el-Haşimi hükümetini devirdiler. Yeni kurulan milliyetçi rejim Irak'ın siyasi bağımsızlığını vurgulayan ve bunun sağlanabilmesi için sosyo-ekonomik gelişmeyi ve Türkiye ve İran gibi komşu ülkelerle iyi geçinmeyi amaçlayan bir dış politika izleyeceğinin işaretlerini ver-meye başladı.⁴²

1936 yılı Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkileri açısından sorunlu bir yıld; çünkü Sancak sorununun alevlenmesi Türkiye-Suriye ilişkilerini, Irak'ta darbe öncesi Pan-Arap siyaset de Türkiye-İrak ilişkilerini olumsuz yönde etkiliyordu.⁴³ Bu çerçevede Hikmet Süleyman hükümeti dikkatli bir dış politika izledi. Bir taraftan İran ve Türkiye ile bölgesel bir pakt çerçevesinde kuzey ve doğu sınırlarını güvence altına almak istiyordu; diğer taraftan bunu yaparken Arap komşularını ve Irak içinde halen güçlü olan Pan-Arap muhalefeti fazla rahatsız etmek istemiyordu. Bu dönemde Hikmet Süleyman Hükümeti bir taraftan Türkiye ve İran ile ilişkilerini geliştirmek diğer taraftan da Irak'ın Arap komşularını ve Pan-Arap muhalefeti yatıştırmak için ikili bir politika izledi. İran ile olan sınır anlaşmazlığının Türkiye'nin arabuluculuğu ile Irak lehine çözülmesini sağlamaya ve Türkiye ve İran ile yapılacak herhangi bir ittifakın Arap devletleri aleyhine olmayacağı yönünde bir izlenim yaratmaya çalıştı. 1937 yılının Temmuz ayında İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözülmesi, Hikmet Süleyman'ı İran ve Türkiye ile yapılacak bölgesel bir paktın diğer Arap devletleri tarafından aşırı bir tepki ile karşılanmayacağı yönünde ikna etti. Böylelikle Irak da Sadabad Pakti'nin kurucularından biri oldu.

Aslında hem Pan-Arap hareketin ılımlı kanadını temsil eden Nuri el-Said'in başkanlığında kurulan hükümetler hem de Hikmet Süleyman'ın başkanlığında kurulan milliyetçi hükümet Türkiye ve İran ile ilişkilerin geliştirilmesini farklı nedenlerden ve önceliklerden dolayı istiyorlardı. Nuri el-Said Türkiye ve İran ile bölgesel işbirliğinin artırılmasının İngiltere nezdinde Irak'ın prestijini arttı-

41 Yapp, *The Near East Since the First World War*, s. 77. Burada şunu da önemle vurgulamak gerekir ki, 1930'ların ikinci yarısında Irak ordusunun önemli subayları halen Osmanlı askeri okullarında yetişmiş ve Türk meslektaşlarının Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşı sırasındaki başarılarına hayranlık duyan subaylardır. Bu konu ile ilgili olarak özellikle bkz. Reeva S. Simon, *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny* (New York: Columbia University Press, 1986), s. 41-67.

42 Michael Eppel, "The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question", *Middle Eastern Studies*, Cilt 24, Sayı 1, (Ocak, 1988), s. 26-27.

43 Shakira, *Iraqi Politics*, s. 132.

racağını, bunun da İngiltere'nin Irak'ın Pan-Arap projelerinin gerçekleşmesine en azından karşı çıkmamasına katkıda bulunacağını düşünüyordu. Hikmet Süleyman ise böyle bir ittifakı Irak'ın İngiltere'ye bağımlılığına son vereceği ve bu ülkenin İran ve Türkiye'nin modernleşme hareketlerini takip etmesine katkıda bulunacağı için istiyordu.

Irak'ın 1935'te parafe edilen Sadabad Paktı'na katılmasını engelleyen en önemli faktör ise İran ile Şatt-ül Arap bölgesi üzerindeki sınır anlaşmazlığı idi. Türkiye'nin yoğun diplomatik mesaisi ve arabuluculuğu ile bu sınır anlaşmazlığı Tahran'da 4 Temmuz 1937 tarihinde yapılan Irak-İran Sınır Antlaşması ile çözüldü. Zaten Sadabad Paktı da bu anlaşmanın imzalanmasından sadece dört gün sonra, 8 Temmuz'da imzalandı. Böylece Hikmet Süleyman hükümeti hem İran ile anlaşma imzalayarak içeriye sınır meselesinin Irak lehine çözüldüğü izlenimini verdiğini, hem de İran ile dostluğunu pekiştirerek en büyük dış tehdit algılarından birinden kurtulmuş ve sınırlarının tanınmasını sağlamış olduğunu düşünüyordu. Ancak Hikmet Süleyman'ın yanıldığı paktın imzalanmasından bir ay sonra 12 Ağustos 1937'de Türkiye'ye seyahat etmek üzere Musul havaalanında bulunan Bekir Sıtkı'nın bir suikast sonucu öldürülmesiyle ortaya çıktı. Irak'ta monarşinin de desteklediği Pan-Arap hareket 1936 darbesinin intikamını bu şekilde almıştı. Kısacası Hikmet Süleyman içeride meşruiyet kazanmak için bölgesel bir pakta dahil olmayı tercih etmişti; ancak bu siyaseti kendisini iktidara getiren Bekir Sıtkı'nın öldürülmesi ile başarısızlıkla sonuçlandı. Suikasttan beş gün sonra istifaya zorlandı ve yerini Cemil Midfai'ye bıraktı.

İran ve Bağımsız Dış Politika Arayışı

1925 yılında İran Başbakanı ve İran ordusunun en seçkin birliklerini oluşturan Kazak Taburlarının Kumandanı Rıza Han İran Şahı Ahmet Şah'ı devirerek İran'da Kaçar idaresine son verdi. Eğer 1750 ile 1794 yılları arasında hüküm süren Zend Hanedanı istisna tutulacak olursa, İran Sasani İmparatorluğu'nun sona erdiği yedinci yüzyıldan itibaren ilk kez yeniden İranlı bir hanedan tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Bu durum aslında Rıza Şah'a çok ciddi bir meşruiyet kazandırmıştı; ancak bu meşruiyetin getirdiği kredinin büyük çoğunluğu İran'da ulus-devlet inşası sürecinde tüketilecekti. Rıza Şah özellikle Batı komşusu Türkiye'yi ülkesi için ve bu ülkenin lideri olan Mustafa Kemal'i de kendisi için örnek alma eğilimindeydi. Ancak meşruiyetini bir bağımsızlık mücadelesini yürüten önder olmasından alan Atatürk'ün aksine bir hanedanı

devirip yerine kendi hanedanını kuran Rıza Şah yeterince meşruiyet sahibi olmadan ülkenin geleneksel yapılarına, özellikle de İran'da son derece güçlü bir şekilde yapılanmış olan Şii ulemaya şiddetle saldırdığından İran modernleşmesi Türkiye'nin modernleşmesi kadar başarılı olamadı. Sünni ulema devletle tabi olmak esas iken Şii ulema kendi içinde son derece katı kuralları ve hiyerarşisi olan bir yapılanmaya sahipti ve bu örgütsel üstünlük devletin politikalarını eleştirebilecek hatta ona karşı çıkabilecek gücü bünyesinde barındırabilmesini sağlıyordu.⁴⁴ Diğer bir deyişle, Türkiye'de sekülerleşme süreci Sünni ulemanın Hilafetin kaldırılmasından bir gün sonra, 4 Mart 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı altında devlet kontrolü altına alınmasıyla İran'a göre daha az sorunlu bir şekilde ilerleyebiliyordu. İran'daki sekülerleşme ise Şii ulemanın tepkisini çekiyordu ve Şah ulema ile uzlaşmak yerine çatışmayı tercih ediyordu. İşte bu durumda Şah'ın içeride yeterince meşruiyete sahip olamaması onu dışarıda komşuları ile iyi geçinerek ve uluslararası sisteme dâhil olarak meşruiyetini arttırma yoluna yönlendiriyordu.⁴⁵

Bu iç dinamiklerin yanı sıra, İran'ın iyi komşuluk temelli dış politikasının arkasında yatan bir diğer önemli neden de Rıza Şah'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği güdümünden tamamen çıkmak ve bağımsız bir dış politika yürütmek istemesidir.⁴⁶ Şah'ın en yakınlarından biri olan yaveri General Hasan Arfa anılarında bu hususu şöyle dile getirmektedir: “[Şah] İngiltere ile Rusya'nın zıt baskılarını dengelemek için Türkiye ile bir yakınlaşma sürecine girmeyi umuyordu.”⁴⁷ Rıza Şah'ın 1934 yılının Haziran-Temmuz aylarında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaretinin ardından 8 Temmuz 1934 tarihli Almanya'da yayımlanan *Neue Freie Presse*'de çıkan bir makalede de İran üzerindeki İngiliz-Rus nüfuz mücadelesinden şu ifadelerle bahsediyordu:

İran'ın coğrafi, siyasi çok güç bir vaziyeti vardır. İran, İngilizlerin Hindistan'a giden yolunu kapamakta ve vaktiyle Çarlık Rusyası'nın, bugün Sovyetlere yegâne açık deniz yolu olan Basra Körfezi üzerinde bulunmaktadır. Bu vaziyet göz önüne getirilince bu iki devasa devletin İran'ı nüfuzları altına almak için mütemediyen uğraştıklarının manası kolayca anlaşılabilir.⁴⁸

44 Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), s. 111.

45 Afshin Marashi, “Performing the Nation: The Shah's Official State Visit to Kemalist Turkey, June to July 1934”, Stephanie Cronin, *The Making of Modern Iran, State and Society under Riza Shah, 1921-1941*, (London: Routledge Curzon, 2003), s. 100-101.

46 Rouhullah Ramazani, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, (Charlottesville: University of Virginia Press, 1966), s. 258.

47 Hassan Arfa, *Under Five Shahs*, (London: John Murray Publishers, 1964), s. 243-244.

48 “İran'ın Büyük Adamı”, *Neue Freie Presse*, 8 Temmuz 1937, Temmuz 1934 tarihli ve 8 sayılı *Ayın Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 420

İran'ın İngiltere'nin güdümünden kurtulmaya çalışması gayet anlaşılabilir bir temele dayanıyordu; zira İran İngiliz birliklerinin işgaline yakın zamanda uğramıştı. Ancak literatürde daha az bahsedilmesine rağmen İran'ın bu dönemde asıl tehdit algısı İran'daki Rus nüfuzu ile alakalıydı. Rouhullah Ramazani'nin de ifade ettiği gibi:

Geleneksel İran-Osmanlı çatışması İran'ın Batı dünyasından yalıtılmasına katkıda bulunmuştu. Kuzey İran'ın Rusya'ya ekonomik bağımlılığı İran'ın Türkiye üzerinden Batı pazarlarına ulaşmasının mümkün olmamasından dolayı hiç de azımsanmayacak bir seviyede idi [...] Şah ise Kuzey İran ekonomisinin Sovyet Rusya'ya olan bağımlılığını Türk limanlarını kullanarak pazarlara yeni ulaşım noktaları bulmak suretiyle azaltma konusunda kararlıydı.⁴⁹

Kısacası Rıza Şah Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini yalnızca siyasi nedenlerle veya güvenlik gerekçeleri ile değil, İran'ın ekonomik çıkarlarını düşünerek de destekliyordu.

İran'ın 1930'ların ortalarından itibaren komşuları ile iyi ilişkiler kurması hususu Rıza Şah tarafından İran Parlamentosu'nun onuncu toplantı devresinin açılması münasebeti ile 6 Haziran 1935 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmada şöyle dile getirilmişti:

Türkiye ile eskiden münasebatımızın hoş ve iyi gitmemesi kalbimizi mükedder ediyordu. Takdire şayandır ki, iki tarafça sarf edilen gayret ve ibraz olunan ciddiyet neticesinde geçen sene Türkiye'ye vuku bulan seyahat ve müsarefetin ve Reiscumhur Hazretleriyle mülakat ve müzakerelerin hiç yoktan arada hâsıl olmuş olan bürudet ve teessürü refetmiş ve bunun yerine meveddet ve kardeşlik kaim olmuştur [...] Kendisine daima kardeş nazarıyla baktığımız dost komşumuz Irak hükümetiyle aramızdaki ehemmiyetsiz ihtilaf hüsnü suretle neticelenecek ve meveddetimiz bir daha haleldar olmayacaktır. Afganistan devletiyle olan hudut ihtilafı Türkiye hükümetinin hakemliğine müncer oldu. Biz bu hakemliği kabul ettik; hakemin reyine hürmet devletimiz üzerine farzdır.⁵⁰

Bu konuşma metninden de anlaşılacağı üzere bu dönemde İran dış politikasının temelinde komşularla iyi geçinme yatıyordu ve Rıza Şah bu konuda kararlı bir dış politika izledi. Türkiye'nin arabuluculuğuna güvenerek hem Afganistan

49 Ramazani, *The Foreign Policy of Iran*, s. 269-270.

50 İran'da yayımlanan İttılaat gazetesinden alıntılanan, *Ayun Tarihi*, No. 19, (Haziran 1935), s. 225.

hem de İran ile olan sınır anlaşmazlıklarının çözümünü Türkiye'nin hakemliğine bıraktı. Özellikle 1937 Temmuz'unda Irak ile olan sınır anlaşmazlığının çözülmesi üzerine Sadabad Paktı'nın imzalanması mümkün oldu.

Sonuç olarak Sadabad Paktı İran dış politikası açısından İran'ın komşuları ile çatışma temelli ilişki yürütmesine dayalı geleneksel dış politika anlayışından ciddi bir sapma anlamına geliyordu. Böyle bir sapma İran'ın çıkarları için de son derece gerekiyordu; zira böyle bir bölgesel paktın hem Şah'ın meşruiyetinin sürdürülmesine katkıda bulunacağı, hem de İran'ın İngiltere ve Rusya'ya karşı manevra alanını arttıracığı umuluyordu. Ancak tıpkı Irak'ta olduğu gibi İran için de Sadabad Paktı beklenen sonucu doğurmadı; İkinci Dünya Savaşı sırasında 1941 yılında İran'ın en büyük korkusu gerçekleşti ve ülke kuzeyden Sovyetler Birliği, güneyden de İngiltere tarafından işgal edildi. İngilizler tarafından Alman yanlısı olmakla suçlanan Rıza Şah ise tahtı İngiliz yanlısı olarak bilinen oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'ye bırakmak zorunda kaldı. Böylece tıpkı Hikmet Süleyman Hükümeti gibi, Rıza Şah da özenle korumaya ve dış meşruiyetini sağlamaya çalıştığı iktidarını paktın imzalanmasından kısa bir süre sonra kaybetmiş oldu.

Afganistan: Rejimin Güçlendirilmesi ve Dış Müdahale Endişesi

İran gibi Afganistan da on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Orta Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinden olumsuz etkilenmiştir. Afganistan özellikle İngilizler için son derece önemli bir stratejik noktadır; zira Rusya'nın güneye, özellikle de İngiliz kolonilerinin bulunduğu Hindistan alt kıtasına inmesini engelleyen önemli bir tampon devlet vazifesi görmektedir. Bu nedenle de on dokuzuncu yüzyıl boyunca gerek Rusya gerekse İngiltere tarafından sürekli tazyik altında kalmıştır. Afganistan üzerindeki İngiliz-Rus rekabeti büyük ölçüde 1907 yılında imzalanan St. Petersburg Deklarasyonu çerçevesinde Afganistan'ın Rus nüfuz alanından çıkarılması ile sona ermiştir. Ülkenin bağımsızlığı ise 1919 yılında Amanullah Han tarafından ilan edilmiştir. İran'da Rıza Şah'ın yaptığı gibi Amanullah Han da ülkesini Mustafa Kemal'in Türkiye'de gerçekleştirdiği modernleşme modeli çerçevesinde modernleştirmeyi amaçlamıştır; bu nedenle iki ülke arasında daha Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren diplomatik ilişki kurulmuş ve devam ettirilmiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ise Afganistan Türkiye'den sivil ve askeri uzman talebinde bulunmuş ve Türkiye bu talebe olumlu cevap vererek Afganistan'a çeşitli teknik heyetler göndermiştir.⁵¹

51 Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, "Ortadoğu ile İlişkiler", s. 364.

Ancak 1929 yılında Amanullah Han, eski Savaş Bakanı Nadir Han tarafından bir darbe ile tahtından uzaklaştırılmış ve İtalya'ya kaçmıştır. Amanullah Han devrinin devlet yöneticilerinin bir kısmı ise Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye'nin Amanullah Han taraftarları için güvenli bir sığınak haline gelmesi, Türk siyasetçiler bu taraftarları Afganistan ile iyi ilişkileri bozmamak için kullanmaktan itina ile kaçınırsalar da, Nadir Han tarafından endişeyle karşılanmıştır.⁵² Nadir Han'ın bir darbe ile iktidara gelmesi onun meşruiyetinin de sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle tıpkı İran ve Irak'ta olduğu gibi iç tehditleri dengelemek için Nadir Han özellikle İran ve Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirilmesi temelinde bir dış politika izlemiştir. Bu siyaseti 1933 yılında babasının bir suikasta kurban gitmesinin ardından tahta geçen Zahir Şah da sürdürmüştür. 1934 yılında yaptığı bir konuşmasında Zahir Şah Afganistan dış politikası için üç hedef belirlemiştir: (1) Tüm ülkelerle barışçı ilişkiler yürütülmesi, komşu ülkelerle barış ve dostluk içinde bir arada yaşanması, (3) diğer hükümetler için siyasi zorluklar ve engeller yaratmaktan itina ile kaçınılması.⁵³ Diğer bir deyişle Afganistan'ın dış politikasının temelinde İngiltere ve Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler geliştirilmesi, Türkiye ve İran ile güçlü diplomatik bağlar tesis edilmesi ve daha fazla uluslararası tanınırlık ve meşruiyet sağlanması yatmaktadır. İyi komşuluk ilişkileri kurma siyaseti bağlamında 1933 yılında Türkiye, İran ve Afganistan Londra'da saldırganlığın tarifi üzerine bir mutabakat metnine imza atmışlardır.⁵⁴ Bunu 1934 yılında Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girişi ve ABD tarafından tanınması izlemiştir. Aynı yıl Afgan-İran sınır anlaşmazlıkları Türkiye'nin arabuluculuğuna sunulmuş ve 1935 yılında sınır meselesi bir ikili anlaşma ile çözülmüştür. 1936'da 1931 yılında imzalanan Sovyet-Afgan Paktı yenilenmiştir. Diğer bir deyişle 1933 ve 1936 yılları arasında Afganistan yukarıda belirtilen dış politika ilkelerini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Son adım da bölgesel bir güvenlik paktı olan Sadabad Paktı'nın içinde yer alınması olacaktır.

1930'ların ikinci yarısında Afgan dış politikasının bir diğer endişesi de ülkedeki Alman nüfuzunun artmasıdır. Uluslararası sistemin giderek istikrarsızlaştığı bir dönemde Afganistan dikkatini en azından bir büyük güç ile özel ilişkiler geliştirmeye yönelmiş, Afgan siyasetçilerin İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne şüphelerle yaklaşmaları Almanya'yı ön plana çıkarmıştır. Ludwig Adamec'e göre Almanlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında Afganistan'da görünmelerinden iti-

52 Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*, (Stanford: Stanford University Press, 1969), s. 377.

53 Ibid., s. 375.

54 Bilal Şimşir, *Atatürk ve Afganistan*, (Ankara: ASAM Yayınları, 2002), s. 331.

baren ÷lkede başka hiçbir gayrim÷slim topluluğa nasip olmayan bir pop÷lerliğe sahiptirler.⁵⁵ Bunun en önemli nedeni Almanya'nın İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin aksine ÷lkeye makul bir uzaklıkta olması ve ÷lke üzerindeki tarihsel nüfuz mücadelesinin bir aktörü olmamış olmasıdır. Bu nedenle 1930'ların ortalarından itibaren Alman finansal sermayesi ile silahları Afganistan'a akmaya başlamıştır; ancak bu defa da Zahir Şah ÷lkede Alman nüfuzunun giderek artmasından endişe etmeye başlamıştır. Bunun üzerine de Afganistan'ın komşu devletlerle, özellikle de İran ve Türkiye ile ilişkilerinin geliştirilmesine çalışmış ve bunun bir sonucu olarak da Sadabad Pakti'na iştirak etmiştir.

Kısacası ÷lkede iç rejimin yerleşmesi ve meşruiyet kazanması, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nden bağımsız bir dış siyaset izlenmesinin arzulanması ve ÷lkede giderek artan Alman nüfuzunun dengelenmesi açısından Afganistan'ın Sadabad Pakti'na katılması son derece önemlidir. Bu çerçevede Afganistan İran, Irak ve Türkiye arasından paktın taslağının 1935 yılında imzalanması sürecinde yer almadıysa da özellikle Türkiye'nin ısrarıyla kurucu üye olarak paktın kuruluşunda yer almıştır. Irak ve İran'ın aksine Zahir Şah paktın imzalanmasından sonra 1973 yılına kadar iktidarını muhafaza etmiş ve ÷lkesini büyük ölçüde İngiliz ve Rus nüfuzundan korumayı başarmıştır.

Türkiye: Bölgesel Bir Lider Mi?

İran, Irak ve Afganistan'ın Sadabad Pakti'na katılma nedenleri genel olarak birbirine benzemektedir. Her üç devlette de iktidarı yeni elde etmiş olan elitler rejimlerini yerleştirmek ve güçlendirmek için dışarıda komşuları ile iyi ilişkiler kurma temelinde bir dış politika izlemişler ve bunun neticesinde Sadabad Pakti'nı iyi bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bütün bu rejimler bir şekilde yerel güç yapılarıyla çatışmışlar ve devamlılıklarını sağlamak üzere dış ittifaklara ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye'nin böyle bir Pakta katılmasındaki amaçlar bu ÷lkelerin amaçlarıyla benzerlik taşısa da, önemli bir farklılığı da bünyesinde barındırmaktadır. Her ne kadar Türkiye'de de yeni bir rejim kurulmuş ve bu rejimin içerde yerleştirilmesi ve güçlendirilmesi için dış barışın gerekliliği vurgulanmışsa da, Türkiye'deki rejimin meşruiyeti diğer ÷lkelerle karşılaştırılamayacak kadar güçlüdür. Bunun en önemli nedeni yeni rejimin bir ulusal kurtuluş mücadelesi neticesinde kurulmuş olmasıdır. Aslında yeni rejime yönelik bir muhalefetin

55 Ludwig Adamec, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century: Relations with USSR, Germany, Britain*, (Tucson: University of Arizona Press, 1974), s. 217.

mevcut olmadığı iddiası doğru değildir, hatta 1920'li yıllar yeni rejime muhalif olan bazı siyasal yapılanmaların tasfiyesiyle geçmiştir. Ancak 1930'ların ikinci yarısında, yani Sadabad Paktı'nın kurulduğu dönemde Türkiye'de rejim istikrarlı ve sorunsuz bir meşruiyete sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'nin Sadabad Paktı'na iştirakinin nedenleri arasında meşruiyet meselesi ikinci planda kalmaktadır.

Aslında Türkiye'nin bu paktın kurulmasına ön ayak olması ve katılmasını Türkiye'deki rejimin zayıflığı veya meşruiyet eksikliği ile değil tam tersine rejimin güçlülüğü ve meşruiyeti ile açıklamak mümkündür. Bu güçlü rejim bir özgüven doğurmuş ve bu özgüven Türkiye'nin bölgesel bir lider olarak algılanmasına katkıda bulunmuştur. Türkiye'nin ulusal bir mücadele neticesinde kurulmuş olması, hemen ardından Müslüman bir nüfusa sahip olmakla beraber yüzünü Batı'ya dönerek Batı'nın gelişme modelini benimsemesi ve bunu diğer Ortadoğu devletleri ile karşılaştırıldığında göreceli olarak çok daha başarılı uygulaması Türkiye'nin uluslar arası tanınırlığını ve prestijini arttırmıştır. 1930'larda Türkiye bir inşaat sahasını andırmaktadır; demiryolları, fabrikalar, yeni ve modern bir mimari tasarıma sahip binalar ve sanat eserleri ülkenin her yerinde göze çarpmaktadır. Bu durum Ortadoğu devletlerinin Türkiye'yi bir model olarak algılamalarının önünü açmıştır. Yukarıda zikredilen bütün liderler, Hikmet Süleyman, Rıza Şah ve Zahir Şah Mustafa Kemal'e duydukları hayranlığı zaman zaman dile getirmişler ve onun başarılarını övmüşlerdir. Bu durum Türkiye bunu açıkça dile getirmekten kaçınsa da Türkiye'yi bölgede bir büyük birader konumuna getirmiştir. Bu durum örneğin 2 Temmuz 1934 tarihli Milliyet gazetesinde Siirt mebusu Mahmut Bey'in başyazısında şu şekilde dile getirilmiştir:

Türkiye İran'a nispetle Garp âlemine daha yakın bulunuyor. Garbın ilim ve medeniyet metotlarını ondan daha evvel tatbik başlamıştır. İlim, sanayi ve iktisat sahalarda esaslı teşebbüslere girişmiştir. Hâsılı maddi ve manevi sahalarda derin, pratik inkılap tecrübeleri geçirmiştir. Daha ziyade yükselme ve ilerleme kararında olan İran milleti Türkiye'nin bu tecrübelerinden pekâlâ istifade edebilir.⁵⁶

1930'ların ortalarından itibaren Türkiye'nin Ortadoğu'daki temel politikası komşuları ile dostluk temelinde ikili ilişkilerini geliştirmektir. Suriye ile ilişkiler

56 Mahmut Bey, "Şehinşah Hazretleri Ayrılırken", *Milliyet*, 2 Temmuz 1934, Temmuz 1934 tarihli ve 8 sayılı *Aynı Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 138-139.

Sancak sorunu nedeniyle belli bir seviyenin üzerine çıkamamaktadır. Ancak Türkiye'nin diğer doğu ve güney komşuları ile ilişkileri oldukça iyi seviyededir. Irak ile ilişkiler 1930'ların başından itibaren düzelmış Irak'ın bağımsızlığının ardından uluslararası tanınırlığını arttırmak için Türkiye ile resmi temasları hız kazanmıştır. İran ile sınır anlaşmazlıklarının büyük ölçüde çözülmesinin ardından 1937 yılında ticaret, gümrükler, sınır güvenliği, suçluların iadesi gibi ekonomik, teknik ve adli konularda on anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaların TBMM'de onaylanması esnasında dönemin Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Saraçoğlu Türkiye ile İran arasındaki benzerliği ve bunun sonucunda ortaya çıkan dostluğu şu şekilde vurgulamaktadır:

Uzun yıllardan beri İran Devleti ile olan münasebatımız iyi komşuluk, iyi dostluk ve iyi kardeşlik esaslarına dayanıyordu. Bilahare İran Devleti bütün varlığı ile ilim ve fen, terakki ve teceddüt yolunu tuttu. Zaten aynı yolun ateşli yolcusu olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve vatandaşları İran'daki bu hamleyi ve feyizli hareketleri yakından ve muhabbetle takibe başladılar.⁵⁷

Diğer bir deyişle, İran da Türkiye'de olduğu gibi modernleşmekte olan bir devlettir ve modernleşen bu iki devlet arasında iyi ilişkilerin kurulması kaçınılmazdır. Bu anlaşmaların onaylanmasını takiben Falih Rıfki Atay da *Ulus* gazetesinin 9 Haziran 1937 tarihli nüshasında yazdığı başmakalesinde Türkiye ve İran'ın artık kardeş iki devlet olduğunu ilan etmektedir:

Eski Türkiye ile eski İran, asırlarca birbiri ile boğuşmaktan vazgeçemediler. Nihayet ecnebi vasiliği altında birer yarı sömürge olmak zilletine katlandılar. Türkiye'de Atatürk, İran'da Şehinşah iktidara gelmekle hürriyet ve şereflerine kavuşan milletlerimiz nasıl yeni bir devre girmişlerse, Türkiye ile İran münasebetleri tarihinde de tamamen yeni bir devir açılmıştır. Bu devrin adı, bir kelime ile, kardeşliktir.⁵⁸

Bu dönemde Türkiye bölge ülkelerine öyle bir güven telkin etmektedir ki, İran-Irak ve İran-Afganistan sınır anlaşmazlıklarında taraflar Türkiye'nin arabuluculuğunu talep etmişlerdir. Bu sınır anlaşmazlıklarının halli için Türk yetkililerden müteşekkil komisyonlar kurulmuştur. General Kazım Orbay'ın İran-Afganistan

57 Ayın Tarihi, No. 43, (Haziran 1937), s. 20.

58 Falih Rıfki Atay, "Türkiye ve İran", *Ulus*, 9 Haziran 1937, Haziran 1937 tarihli ve 43 sayılı *Ayın Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 89-90.

sınırının tespiti için yürüttüğü müzakereler ve Türkiye'nin İran ile Irak arasındaki Şatt-ül Arap sorunu için arabuluculuk üstlenmesi bu dönemde Türkiye'nin bölgede aktif bir dış politika yürüttüğünün göstergesidir. Kısacası 1930'ların ortalarında Türkiye'nin bölgedeki imajı I. Dünya Savaşı'nın acı hatıralarına rağmen olumludur.

Sadabad Paktı'nın uluslar arası toplum tarafından değerlendirilmesi de Türkiye'nin bölgesel liderlik potansiyelini vurgular niteliktedir. Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüşdü Aras'ın Sadabad Paktı ile ilgili müzakereleri yürütmek için Bağdat'a yaptığı bir ziyareti yorumlayan *Great Britain and East* dergisi Türkiye'den şu şekilde bahsetmektedir: "Türk heyetinin Bağdat ziyareti, Türkiye'nin Şark milletlerine nasıl önderlik ettiğini gösteren bir misaldir. Türklerin komşu milletlere verdikleri esaslı tavsiyeler çok büyük bir kıymeti haizdir."⁵⁹

Benzer bir biçimde Balkan ülkelerinde yayımlanan gazeteler de Sadabad Paktı'nın oluşumunu son derece olumlu karşılamışlardır. Örneğin Belgrat'ta yayımlanan Samouprava gazetesi şunları yazmaktadır:

Yakın Asya milletleri arasında kendi reformları ile en başrolü oynayan ve bu sütunumuzda birçok defalar tebarüz ettirdiğimiz Kemal'in Türkiye'si, bu defa da, sulhun bozulmaması ve hudutların değişmemesini ifade eden ve ta Orta Asya'ya kadar dayanan kuvvetli bir mihverin ideolojisine elebaşılık etmişti [...] Ve Türkiye Cumhuriyeti sulhsever ve mürebbi misyonunu Asya'nın bir tarafında kendi huy, kismet ve yavaşlığına terk edilmiş olan memleketlerde devam ettirmektedir.⁶⁰

Sofya'da yayımlanan Slovo gazetesi de Sadabad Paktı'ndan şu sözlerle bahsetmektedir:

İlk olarak İran Şahı Pehlevi, aynı hızla olmamakla beraber Kemal'i takip etti. Ondan sonra inkılâp ruhu Irak'a sokulmaya başladı. Türkiye kendi terakki hamleleriyle gerek Irak ve gerek İran münevverlerinin gözlerini açmaya muvaffak oldu ve bunlar bir memleketi iç sükuna ve tam bir istiklale götüren yolu gördü-

59 "Şark Paktı", *Great Britain and East*, 24 Haziran 1937, Temmuz 1937 tarihli ve 44 sayılı *Ayn Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 78.

60 M. Svetavski, "Sadabad Paktı", *Samouprava*, 14 Temmuz 1937, Temmuz 1937 tarihli ve 44 sayılı *Ayn Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 84-85.

ler. Dört devlet arasındaki yakınlık ideali bilhassa bu şuurun üzerine hazırlandı ve neşvünema buldu.⁶¹

Sonuç olarak Türkiye'nin Doğu komşuları ile yalnızca sınır meseleleri veya Kürt sorununa ortak bir çözüm bulmak için değil aynı zamanda modernleşme sürecinin bu ülkelerde de etkin bir biçimde uygulanmasını istediği için de işbirliği yaptığı söylenebilir. Eğer bu devletler modernleşme sayesinde geri kalmışlığın getirdiği ataletten kurtulup gelişmelerini sürdürebilir ve rejimlerini istikrarlı bir hale getirebilirlerse Türkiye de bundan büyük ölçüde faydalana- caktır.

Sonuç Yerine: Sadabad Paktı'nın İttifak Kuramları Açısından Analizi

Makalenin birinci bölümünde bahsedilen ittifak kuramları ile ikinci bölümünde bahsedilen Sadabad Paktı'nı kuran ülkelerin bu paktı kurma nedenleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir sorusunu yanıtlamak kolay değildir. Bu zorluğun nedenlerinden birincisi ittifak kuramlarının genellemeye eğilimli yapılarıdır. Her ittifak kuramı temelde ittifaka yol açan faktörlerden birine odaklanmakta, bu da diğer faktörlerin göz ardı edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Örneğin Walt'un "tehdit dengesi" kuramı bir dış tehdidin varlığı ön kabulünden hareket ederek dış tehdidi ittifak davranışının temeline yerleştirirken, David'in "her şeyi dengeleme" kuramı özellikle devletlerin yönetici elitlerinin meşruiyet krizlerine odaklanarak iç tehdidin ittifak davranışlarına belirleyici olduğunu iddia etmektedir. Bu tarz genellemeler ittifak davranışlarının çok boyutlu nedenlerini sığlaştırarak ittifakları tek nedenle açıklama eğilimine yol açmaktadırlar ve bu sorunlu analiz biçimi Sadabad Paktı'nın kuruluş nedenlerinin yeterince iyi açıklanamaması sonucunu doğurmaktadır.

İttifak kuramlarının ikinci sorunu da belirli vakalar için o vakaları açıklamak üzere oluşturulmuş olup o vakalar dışındaki vakalara uygulanabilirliğinin sorunlu olmasıdır. Diğer bir deyişle kuramdan örneğe gitmek yerine örnekten kurama varılması sebep-sonuç ilişkisinin sorunlu bir biçimde kurulmasına yol

61 Hr. Silyanof, "Türkiye ve Asya Paktı", *Slovo*, 3 Temmuz 1937, Temmuz 1937 tarihli ve 44 sayılı *Ayrıntı Tarihi* dergisinden alınmıştır. s. 79.

açmıştır. Bu nedenle kuramlar kendi varlık sebebi olan örnekler dışında örneklere uygulandığında kuram ve pratik arasındaki ayrım kendisini şiddetle göstermektedir. Örneğin Barnett ve Levy'nin Mısır dış politikasında ittifak araştırmalarını analiz etmek üzere geliştirdikleri kuram Soğuk Savaş dinamikleri ve özellikle silahlanma yarışı gibi Soğuk Savaş sırasında ve sonrasında tartışılmış bir kavram üzerine inşa edildiğinden Soğuk Savaş'tan önce bölgesel bir pakt olarak kurulan Sadabad Paktı'nı açıklamakta ciddi sorunlar yaşamaktadır. Yine David'in üçüncü dünya ülkelerinin ittifak davranışlarını analiz etmek üzere geliştirdiği kuramı Soğuk Savaş sırasında yaratılan bir kavram olan "üçüncü dünya" kavramı üzerine inşa edildiğinden, Soğuk Savaş öncesi devletlerin ittifak davranışlarını açıklarken yetersiz kalmaktadır.

İttifak kuramlarının bu iki temel sorunu, genelleme ve açıklamak üzere tasarlandıkları örnekler dışındaki uygulamalarının sınırlılığı, Sadabad Paktı'nın kuramsal arka planının oluşturulması için yeni bir yaklaşım oluşturulmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu yeni yaklaşım iç ve dış faktörleri bir arada değerlendiren ve yalnızca tehditlere değil ortak çıkarlara, yalnızca güçlü devletlerle zayıf devletler arasındaki ittifaklara değil, birbirine güç olarak denk olan devletler arasındaki ittifaklara da odaklanan bir yaklaşım olmalıdır.

Bu çerçevede Sadabad Paktı'nı açıklamakta Walt'un "tehdit dengesi" yaklaşımı kısmen geçerli olabilir. Sadabad Paktı özünde bir dış tehdidi dengelemek amacıyla kurulmamış olsa da ittifaka katılan bazı devletler açısından büyük devletlerden gelen bir dış tehdidin küçük ancak o devletin ilişkilerinin yoğun olduğu devletlerle ittifak kurularak dengelenmesi hususunun önemli olduğu açıktır. Özellikle İran ve Afganistan gibi tarihsel olarak İngiliz-Rus rekabetinden etkilenmiş devletler bu iki büyük devlete karşı Türkiye ve Irak ile bölgesel bir pakt içerisinde yer almanın bir denge oluşturabileceğini dikkate almış olabilirler. Ancak bu durum her iki devletten de ciddi bir tehdit hissetmeyen Türkiye'nin ittifaka katılım nedenlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Benzer bir biçimde David'in iç meşruiyet sorununu gündeme getirdiği yaklaşım da Sadabad Paktı'nın kuruluşu kısmen açıklamakta kullanılabilir. 1930'larda İran, Afganistan ve Irak'ta iktidarların meşruiyetlerine meydan okuma potansi-

yeli olan rakip elitler veya siyasal yapılar iktidarı elinde bulunduran yönetici eli ti meşruiyeti dışarıda arama yoluna sevk etmiş olabilir. Bu durumda bu elitler bölgesel bir pakt ile rejimlerinin uluslararası tanınırlığını arttırarak komşularından gelebilecek olası tehditlerin önüne geçmek ve dikkatlerini içerideki siyasal tehditlerin giderilmesine yöneltmek istemiş olabilirler. Ancak bu yaklaşım da 1930'ların ortalarında iç muhalefetin neredeyse tamamen bastırıldığı ve meşruiyeti göreceli olarak daha az tartışmalı olan Türkiye'deki yönetici elitin neden böyle bir ittifak içerisine girdikleri sorusunu yeterince yanıtlayamamaktadır. Bir başka iç tehdit olan Kürt sorunu nedeniyle İran, Irak ve Türkiye'nin bir ittifak içine girdiği savı da geçerli bir sav gibi görünmekle beraber bu kez Afganistan'ın bu paktta neden katıldığı sorusu yanıtız kalmaktadır.

Bu durumda aslında bu dört devletin birbirinden farklı nedenlerle bir ittifak arayışında olduklarını ve dönemin uluslararası konjonktürü ile devletlerin iç dinamiklerinin böyle bir ittifakı mümkün kıldığını söylemek mümkündür. Türkiye hem Doğu komşuları ile aralarındaki bütün pürüzlerin ortadan kaldırıldığına kanıtı olan bir bölgesel paktın kurulmasını teşvik etmiş, hem de söylemsel seviyede yeni Türkiye'nin temel değerleri olan modernleşme/Batılılaşma, barış içinde bir arada yaşama ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü gibi hususların bu pakt vasıtasıyla Ortadoğu'ya yayılmasını temin etmeyi amaçlamıştır. Bu, dolaylı olarak Türkiye'nin kendisini bölgesel bir lider olarak tanımladığının da bir göstergesi olarak görülebilir. Paktın özellikle dönemin Avrupa basını tarafından bu şekilde yorumlanmış olması dikkat çekicidir. Irak için Sadabad Paktı hem İran ile uzun yıllar devam eden sınır sorunlarının ortadan kaldırılması, hem Irak üzerindeki İngiliz nüfuzuna karşılık bölgesel bir denge nin oluşturulması, hem de bir askeri darbe ile iktidara gelen Hikmet Süleyman rejiminin uluslararası camia içinde meşruiyet kazanması açısından önemli bir fırsat olarak görülmüştür. İran için doğuda ve batıda güvenlik açıkları sınırların kesin bir biçimde belirlenmesi ile ortadan kalkmış, kuzeydeki Sovyet ve güneydeki İngiliz tehditleri de doğu-batı ekseninde teşkil edilen bu ittifak ile dengelenmiştir. Aynı zamanda da reform hareketlerinin kararlı bir biçimde uygulanması ve içerideki geleneksel yapının üzerine gidilebilmesi için gereken uluslararası zemin de oluşturulmuştur. Afganistan da benzer şekilde bir taraftan kendi üzerinde İngiltere, Sovyetler Birliği ve Almanya'nın müdahil ol-

duğu uluslararası rekabeti dengeleme yolunda önemli bir adım atmış, diğer taraftan da ülkesindeki iç istikrarın temin edilmesi için gereken dış güvenliği sağlamaştırır. Kısacası her ülke için hem iç, hem dış güvenliğin, hem de söylemsel seviyede modernleşme/ kalkınma/Batılılaşma retorüğının hayata geçirilmesi için Sadabad Paktı bir fırsat olarak görülmüştür.

Sonuç olarak ittifak kuramları tek başlarına Sadabad Paktı gibi çok boyutlu bir bölgesel güvenlik örgütlenmesini analiz etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle paktın kuruluşu hem iç hem de dış faktörleri bir arada değerlendiren, yalnızca tehditlere değil, ortak çıkarlara da vurgu yapan bir yaklaşım ile daha iyi anlaşılabilir. Böyle bir yaklaşım ittifak davranışını tek bir nedene bağlama, genelleme yoluna gitme veya açıklamak üzere geliştirdiği vaka dışında uygulanamama gibi sorunları ortadan kaldırarak daha kapsamlı bir analiz imkanı sağlayacaktır.

Kaynakça

- *Ayın Tarihi*
- *Milliyet*
- *Ulus*
- Abdulghani, Jasim M., *Iraq&Iran: The Years of Crisis*, London: Croom Helm, 1984.
- Adamec, Ludwig, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century: Relations with USSR, Germany, Britain*, Tucson: University of Arizona Press, 1974.
- Akdevelioğlu, Atay ve Kürkçüoğlu, Ömer, "Ortadoğu'yla İlişkiler", Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, İstanbul: İletişim, 2001.
- Arfa, Hassan, *Under Five Shahs*, London: John Murray Publishers, 1964
- Ayoob, Mohammed, "Security in the Third World: The Worm about to Turn?", *International Affairs*, Cilt 60, Sayı 1, Kış, 1983-1984.
- Barnett Michael N. ve Levy, Jack S., "Domestic Sources of Alliances and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73", *International Organization*, Cilt 45, No. 3, Yaz 1991.
- Barnett, Michael, "Identity and Alliances in the Middle East", Katzenstein, Peter, *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1996.

- Christensen Thomas J. ve Snyder, Jack, “Chain Gangs and Passed Bucks: Predicting Alliance Patterns in Multipolarity”, *International Organization*, Cilt 44, Sayı 2, Bahar 1990.
- Ciment, James, *The Kurds: State and Minority in Turkey, Iraq and Iran*, New York: Facts on Files Inc., 1996.
- David, Steven R., “Explaining Third World Alignment”, *World Politics*, Cilt 43, Sayı 2, Ocak 1991.
- Eppel, Michael, “The Hikmat Sulayman-Bakir Sidqi Government in Iraq, 1936-37, and the Palestine Question”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 24, Sayı 1, Ocak 1988.
- Gönübol, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1963).
- Gregorian, Vartan, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*, Stanford: Stanford University Press, 1969.
- Hale, William, *Türk Dış Politikası (1774-2000)*, İstanbul: Mozaik Yayınları, 2000.
- Hambly, Gavin R. G., “The Pahlavi Autocracy: Riza Shah, 1921-41”, Avery, Peter (v.d.), *The Cambridge History of Iran, Vol. 7: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Kirişçi Kemal ve Winrow, Gareth M., *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Trans-State Ethnic Conflict*, London: Frank Cass, 1997.
- Liska, George, *Nations in Alliance: The Limits of Interdependence*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962.

- Mango, Andrew, "Turkey in the Middle East", *Journal of Contemporary History*, Vol. 3, No. 3, 1968.
- Marashi, Afshin, "Performing the Nation: The Shah's Official State Visit to Kemalist Turkey, June to July 1934", Cronin, Stephanie, *The Making of Modern Iran, State and Society under Riza Shah, 1921-1941*, London: Routledge Curzon, 2003.
- McDowall, David, *A Modern History of the Kurds*, London: I.B. Tauris, 1996.
- Piccoli, Wolfgango, "Alliance Theory: The Case of Turkey and Israel", *Copenhagen Peace Research Institute*, Ağustos, 1999, www.ciaonet.org/wps/pic01 (Son Erişim: Mayıs 2010).
- Ramazani, Rouhullah, *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, Charlottesville: University of Virginia Press, 1966.
- Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- Saikal, Amin, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, London: I.B. Tauris, 2004.
- Shakira, Ahmad *Iraqi Politics (1921-1941)*, London: LAAM Ltd., 1987
- Schroeder, Paul, "Alliances, 1815-1945: Weapons of Power and Tools of Management", Klaus Knorr, *Historical Dimensions of National Security*, Kansas: University Press of Kansas, 1976.
- Schweller, Randall L., "Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back In," *International Security*, Cilt 19, Sayı 1, Yaz 1994.

- Simon, Reeva S., "The Hashemite 'Conspiracy': Hashemite Unity Attempts, 1921-1958", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 5, No. 3, 1974.
- Simon, Reeva S., *Iraq Between the Two World Wars: The Militarist Origins of Tyranny*, New York: Columbia University Press, 1986.
- Soysal, İsmail, "Seventy Years of Turkish-Arab Relations and An Analysis of Turkish-Iraqi Relations (1920-1990)", *Studies on Turkish Arab Relations*, Vol. 6, 1991
- Soysal, İsmail, "1937 Sadabad Paktı", Soysal, İsmail, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Soysal, İsmail (ed.), *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Şimşir, Bilal, *Atatürk ve Afganistan*, Ankara: ASAM Yayınları, 2002
- Walt, Stephen M., *The Origins of Alliances*, Ithaca: Cornell University Press, 1987.
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Reading: Addison-Wesley, 1979.
- Watt, D. Cameron, "The Saadabad Pact of 8 July 1937", Dann, Uriel, *The Great Powers in the Middle East, 1919-1939*, New York: Holms&Meier, 1988.
- Yapp, Malcolm E., *The Near East Since the First World War: A History to 1995*, London: Longman, 1996.
- Zürcher, Eric Jan *Turkey: A Modern History*, London: I.B. Tauris, 2004.